

Lukács György

A romantikáról - 1970 okt.

Kérdező: Börsi István

E: Mik a romantika létrejöttének társadalmi alapjai?

B: Véleményem szerint a romantikát abból kell levezetni, hogy a francia forradalom győzelmekor vagy bukásakor, vagyis amikor átment a direktoire-ba és Napoleon idejére, kifejlődött egy oppozíció, amely helyesen vagy helytelenül fölismerve az akkor létrejövő rendszer ellentmondásait, a megoldást abban kereste, hogy a forradalom előtti időre akart visszamenni. Ezt a visszamenési mozgalmat lehet általánosságban véve romantikának nevezni, tudniillik azt, hogy a társadalom politikai, demokratikus polgári átalakulása ellenében a megelőző korszak vívmányait, emberiségét játszották ki.

E: Vannak-e ennek a romantikának általánosan érvényes, jellegzetes témakörei vagy stíljegyei?

B: Ezt így nem lehetse mondani, mert ez a XIX. századon végig húzódó irányzat, amely korszakok szerint nagyon különböző. Természetesenül van bizonyos hajlandóság arra, hogy történelmileg visszamenjenek a francia forradalmat megelőző korszakokba, csak itt nagyon kell vigyázni, mert volt idő, amikor az irodalomtörténet a középkor minden ábrázolását romantikusnak vette, holott, például, hogy a leghíresebbet említsen, Walter Scottot egyáltalában nem lehetett romantikusnak tekinteni. Neki ugyanis az volt a véleménye, hogy a normann hódítástól az ő napjainkig egy szakadatlan fejlődő vonal van az angol társadalomban, ennél fogva ha ő a XIII. századot, vagy más régi kort ábrázolt, ezt mint fejlődési etapot ábrázolta, és nem mint olyan értéket,

amelyet szembe kell állítani a kapitalizmus társadalmával. Így hát még a középkort sem lehet tisztán romantikus tematikának tekinteni. A romantika egy bizonyos álláspont, amely az ökonómiától a szépirodalomig terjed, mondjuk például a Sismondi kapitalizmus kritikájában nagyon sok romantikus elem van, ellenben, mint mondom, Walter Scott nem romantikus.

E: Amikor multkor beszélgettünk erről, akkor megemlítette, hogy Walter Scott romantikusnak már csak azért sem tekinthető, mert mindenütt a plebejus figurákat állította ábrázolása középpontjába. Viszont Heine, amikor a romantikus iskoláról beszél, szinte egyetlen történelmi értelemben pozitív jellemvonásának azt tartotta, hogy népies, hogy a népi érzületnek...

L: Igen, csak itt a népiségnél két különböző megoldás lehetséges. Lehet ábrázolni a plebejus áramlatokat, ahogy harcban állottak a feudalizmussal - ez nemcsak Walter Scottnál van így, hanem például Engelenek a parasztháborúról írott műveiben is, másképp van olyan romantikus fölfogás, amely a középkort valamilyen idillnek tekinti. Ez a fölfogás nagyon fölstilizált bizonyos, a munkában, életmódban stb. kétségtelenül megnyilvánuló jellegzetességeket, amelyek a kapitalizmusban elvonttá és embertelenné váltak, de régebben még volt bennük bizonyos emberiség. Például a földesur és a paraszt között idillikus egyetértő álláspontot konstruáltak, holott - mint nagyon jól tudjuk a középkor történetéből - annak ellenére, hogy a középkori munka kevésbé deformálta a munkást, mint a kapitalista munka, természetesen a földesur és a jobbágy között éppen úgy osztályellentét állt fenn, mint a kapitalista és a munkás között, még ha ez az ellentét abban az időben kevésbé vált is mindenki előtt tudatos-sá.

E: Mondhatjuk-e azt, hogy a népdalkutatás, mely részben a romantika vívmánya volt, szinte a romantika ellenére vált a soron

következő fejlődés pozitív tényezőjévé?

L: Igen, itt a gyűjtés és a kiadás kérdése a fontos, minden egyes esetet nagyon pontosan meg kell nézni, hogy mik az indítékok. Nekünk, magyaroknak például nagyon világosan kell látnunk, hogy sem a Petőfi-korszakbeli népdalgyűjtésben, sem Bartókék népdalgyűjtésében nincs romantikus elem. Nem szabad elfelejteni, hogy a Bartók-féle álláspont, amely a Cantata Profanában a szarvasoknak nem engedi meg, hogy visszatérjenek az emberi életbe, az a kapitalista világ plebejus kritikája. Mert Bartók sose gondolta, hogy volt a fejlődésnek olyan periódusa, amikor jobb volt szarvasnak lenni, mint embernek. Bartók a kapitalista embertelenségnek és egy eljövendő forradalmi plebejus emberiségnek az ellentétére gondol, aminek a romantikához semmi köze nincsen.

E: Ha már szóba került, hogy nálunk a romantikának vagy a népdalgyűjtésnek mi volt a funkciója, akkor hadd kérdezzem meg, hogy a különböző országok romantikus irodalmában miként nyilvánultak meg a nemzeti vonások?

L: Én azt hiszem, hogy speciális az olyan népek helyzete, amelyek a nemzeti elnyomás állapotában éltek. Itt nem szabad elfelejteni, hogy a magyar kultúrában fordulópontot jelent az 1790-es országgyűlés, amely tiltakozott a II. József nemzetiség megsemmisíteni akaró felvilágosító reformjai ellen, és ha most ezzel szemben kijátszották a magyar múlt autentikus jellegét, ebben kétségkívül a magyar nép jogos önvédelme nyilvánult meg ezzel az egyenlősítő törekvéssel, de benne rejtett természetesen az a vonás is, hogy ez az önálló nemzeti fejlődés nemcsak tény, hanem sajátos érték is, amelyet ki lehet és ki kell játszani a jelen hitványságával szemben, mint példaképet. Itt most az a probléma, hogy ez a példakép-kerecsés Walter Scott-i vagy német romantikus formában nyilvánult-e meg? Kétségkívül a reformkor-

szakban mind a két forma szerepelt, mindaddig, míg a későbbi Vörösmarty és azután főként Petőfi és Arany nem annyira a multat játszotta ki a jelen ellen, mint a multban megnyilvánuló paraszti-plebejus áramlatokat a nemesi kultúra ellenében. Véleményem szerint ezt a két multbanézést nagyon élesen meg kell különböztetni egymástól. Az átmeneteket valószínűleg Vörösmarty fejlődésében lehetne megtalálni. Kétségkívül Petőfinél és Aranyánál a középkori vagy mesebeli tematikában már eleve előtérben áll a plebejus elem, Petőfi és Arany nem a régi dicsőséget hirdették, hanem a Toldiban vagy a János vitézben a paraszti plebejus hős pozitív tulajdonságai nyilvánulnak meg a hűbéri kultúrával szemben. Ugy, hogy itt Magyarországon is lehet látni, hogy a reformkorszakban egy ideig szereplő romantikával szemben mindig jobban előtérbe kerül ez a plebejus vonás, amelynek nincsen romantikus kicsengése.

E: Már Vörösmartynál is előtérbe került?

L: Véleményem szerint számos ilyen verse van Vörösmartynak. Én egy helyen egy Babits-tanulmányban éppen Babits-csal szemben idéztem Vörösmarty "Az emberek" című versét, amelyben Vörösmarty a refrént - "Nincsen remény" - abból vezeti le, hogy a föld nem a paraszté.

E: Ezt 45-ben vagy 46-ban írta már.

L: Én nem tartom magam ebben a kérdésben specialistának és nem akarok a részletekhez hozzászólni, de kétségkívül már Vörösmarty fejlődésében is fölvonul ez a motívum. Anélkül, hogy végérvényes ítéletet mondanék, azt kell mondani, hogy ez a motívum nem romantikus jellegű.

E: Most pillanatra még a magyar romantika kérdéséről visszakanyarodva: elképzelhető-e, hogy egyes művészeknek, például Angliában Shelleynek, különösképpen Byronnak a művében romantikus, valóban romantikus vonások vegyülnek utópisztikus szocialisztikus vonásokkal? Elsősorban Byronra gondolok, akinek az antikapitalizmusában, úgy érzem, van romantikus elem.

L: Goethe egyszer, amikor jellemezni akarta Byront, azt mondta, hogy Byronnak a fő célja: sok pénz és kevés hatóság. Ezt nem lehet romantikus fölfogásnak tartani. Byron kétségkívül egy nem szocialista, de polgári ellenfele volt annak a feudalizmustól átítatott Angliának, amellyel szemben sokmindenféle régi dolgokat dicsért, de Byron ideálja egyáltalában nem az volt, ami a későbbi angol romantikusoknak. Angliában ezt egészen világosan láthatjuk Carlyle-nél, aki a kapitalizmus embertelen ellentmondásaival szemben mindig fölidézi a középkor emberiségét. Ez Byrontól teljesen hiányzik, és azt hiszem, Goethe nagyon világosan jellemezte Byront azzal, hogy célja "sok pénz és kevés hatóság". Még sokkal kevésbé romantikus Shelley, akinél a plebejus forradalmi vonás még sokkal erősebb, mint Byronnál, sőt, ez az uralkodó, és ennél fogva Shelleynél nyoma sincsen ennek a Carlyle-féle irányzatnak, mely a középkort valami formában ideálnak akarná beállítani a kapitalizmussal szemben.

E: Ezek szerint az olyanfajta kifejezések, mint például a stilromantika, zagyvaságok, mert pusztán a szóhasználatból, a jelzőktől, a pátoz jellegéből, formális jegyekből kiindulva...

L: Én itt, ez régi dolog, teljes opposzióban vagyok ezzel a magyar ugynevezett "stil-kritikával", az ugynevezett "stil-realizmusnál" butább halandzsát elképzelni sem tudok, és a stilromantika természetesen ugyanilyen halandzsá, mert az irodalom a legkülönbözőbb társadalmi jelenségeket ábrázolja, mégpedig a legkülönbözőbb szempontokból. Például, ha a középkor és az újkor összeállítását vesszük, ebbe a legkülönbözőbb és a legellentétebb dolgok is elférnek, és a stilus leple mögött egy szellemi kurvaház létesülhetne.

E: Hát a preromantika kifejezésről mi a véleménye?

L: Azt hiszem, ez, mint reális irodalomtörténeti probléma, főképp a német irodalomban jelentkezik. A német irodalomnak a

felvilágosodás és a forradalom korszaka között van egy közbeeső korszaka, az ugynevezett Sturm und Drang. Szerintem azonban ennek a preromantikához az égvilágon semmi köze nincsen. Ez a felvilágosodás német árnyalata volt, és abban különbözött a francia és angol áramlatoktól - ez a különbség később is visszatér az ideológiai nagy korszakban az ugynevezett német klasszikusság korszakában -, hogy tudniillik Németország, mint elmaradott állam, kevésbé volt képes a konkrét társadalmi bajokra rámutatni és azokat leleplezni. Viszont az ideológiai föllendülés idején a nagy ideológiai problémákat itt helyenként tisztábban látták, mint a fejlett kapitalista országokban. Véleményem szerint az egész Sturm und Drang-ot /a Lessing utáni és Goethe weimari periodusa közötti időt számítom ide/ egyszerűen a felvilágosodás korszakába kell besorolni, a fiatal Goethe és a fiatal Schiller művei nagy lázadások a feudális társadalom ellen. Kétségtelen, hogy a Schiller Haramiák-ja vagy nagy polgári tragédiája, vagy a Werther a kapitalista fejlődés bírálatát tartalmazza, egyáltalában nem romantikus módon. Régi példám erre, hogy amikor Wertherben a szerelmi történettel kapcsolatban felmerül az öngyilkosság gondolata, akkor Werther egyszer a Lotte vőlegényével való beszélgetésben az öngyilkossági jogot azzal védelmezi, hogy az emberiségnek a forradalomhoz való jogával hasonlítja össze. Azt mondja, hogy ahogyan a társadalomnak joga van egy türhetetlen állapotot erőszakkal megszüntetni, úgy az egyes embernek is joga van öngyilkossággal tiltakozni a maga eltorzulása ellen. Ennek a romantikához semmi köze nincsen, ez ostoba irodalomtörténeti legenda, amely a Sturm und Drangot preromantikának fogja föl. A Sturm und Drang éppen az ellentéte a romantikának és a Sturm und Drang folytatása azoknak a tendenciáknak, amelyek a késői Diderotnál és a késői Rousseau-nál a francia felvilágosodásban fölmerülnek.

Igy hát én ezt a preromantikát egyszerű irodalomtörténeti ostobaságnak tekintem.

E: És ez érvényes a magyar...

L: Ez ugyanugy érvényes a magyar fejlődésre, mert preromantika, vagyis a kapitalizmus ellentmondásainak megnyilvánulása előtti romantika nem létezhetik.

E: A következő kérdés az volna, hogy ment-e át 1848 után funkcióváltozáson a romantika?

L: Bizonyos, hogy a régi Magyarország dicsőítésében, amennyiben ez arra való, hogy ideológiailag alátámassza a még fönnálló dzsentri-uralmat, és elősegítse, hogy a magyar kapitalizmus fejlődése dzsentroid karaktert vegyen föl, ebben kétségkívül van bizonyos adag romantika. Nem kétséges például, hogy a régi Magyarország Jókai-féle néha nagyon idillikus ábrázolása támogatta azt a magyar politikát, amely a magyar kapitalista fejlődést nem tagadta, hanem dzsentroid formában akarta megvalósítani - mert nem szabad elfelejteni, hogy még 48 is kis- és középnemesi vezetés alatt történt és 48 bukása után nagyon megerősödött ez az irányzat. Jókainak számos regénye megy ilyen irányban, és ezeket nyugodtan tekinthetjük romantikus jellegűeknek. Nem szabad Jókainál olyan stilizálásba beleesnünk, mint hogyha nála nem a magyar romantika gyöngé vonásairól volna szó. A magyar romantika problematikája élénken tükröződik abban, amit Jókainál a realizmus és a romantika keveredésének szoktak nevezni, Jókai ugyanis már 48-ban annak volt a híve, hogy Magyarország politikai és később szociális és gazdasági reformja ne járjon a dzsentri-világ elpusztulásával. Holott egészen kétségtelen, hogy a romantika-mentes nagy magyar ideológusok, Petőfi és Ady ezt az elpusztulást látták alapvető kérdésnek. Ha szembeállítom a Magyar nábobnak ezt a stilizálását azzal a Petőfi verssel, hogy "Nyilvános

épület nincs, hát az akasztófa mi?" akkor egészen világosan lehet látni, hogy Petőfi nem hasonló, hanem éppen ellenkező álláspontot foglalt el ebben a kérdésben.

E: Gondolom, egészen más stíláriis eszközökkel, de Kemény Zsigmond is a Jókai-féle romantikus ideológia alapján áll.

L: Természetesen. Kemény még tovább megy, mint Jókai, ő tudniillik nem tart lehetetlennek egy ilyen dzsentroid alapon épülő önálló Magyarországot, és még a Habsburgokhoz való kapcsolatot is belefoglalja ebbe. De természetesen, hogy Kemény ebben a tekintetben szintén egy lassu, konzervatív, és a nemesi kulturát nem zavaró fejlődés alapján áll, és éppen azt kell nekünk látni - és ez az, amit nem vagyunk hajlandók látni - hogy Petőfi és még erősebben Ady éppen ez ellen lép fel.

E: Mi Móricz Zsigmond helye a két fejlődési vonal között?

L: Magyarországon a fejlődési vonalak nagyon komplikáltak, mert ha még jobban visszamegyünk, Móricz Zsigmond előtt Mikszáth - különösen, ha Jókaiival hasonlítom össze - a magyar dzsentri társadalom kritikájában rendkívül messze ment. Mikszáthnak, azt lehetne mondani, hogy semmi illuziója a dzsentri közigazgatással szemben nem volt, ezt azonban egy hatalomvéde bensősége alapján tárgyalta. Szerintem Mikszáth okosabb és tehetségesebb is volt Móricz Zsigmondnál, aki viszont sok tekintetben radikálisabb volt. De Móricz Zsigmondnak vannak olyan elméleti korszakai is, amikor azt hiszi, hogy az alapokon nem változtató ugynevezett reális reform-politikával Magyarország találhat kivezető utat. Móricz nagy lépést tett előre Mikszáthhoz képest, amennyiben a tudatosan plebejus irány sokkal erősebb Móriczban, mint Mikszáthban volt, viszont a kritikában Mikszáth nagyon sokszor élesebb elméjű volt Móricznál.

E: Nyugaton a kapitalizmus embertelenségének a kibontakozásával

együtt a romantika például olyan költőknél, mint Baudelaire, nem kapott viszonylag nagyobb létjogosultságot, mint a 48 előtti időkben, amikor a kapitalizmus még sokkal pozitívabb szerepet játszott?

L: Itt két kérdést nagyon élesen el kell egymástól választani. Az egyik kérdés, hogy bizonyos esetekben a kapitalizmus romantikus kritikája helyes elemeket tartalmaz, a másik, hogy a romantikus kritika alaptendenciája progresszív-e vagy sem. Hogy egészen világosan demonstráljam ezt: Rosa Luxemburg leírta a tőke akkumulációról szóló könyvében Ricardo és Sismondi ellentétét ebben a kérdésben. Most Sismondi, aki mint ökonómus, tényleg romantikus anti-kapitalista volt, a kapitalista válság elemzésében messzebb ment, mint Ricardo. Ricardo ugyanis azt állította, hogy ha a technológiai fejlődés következtében egy gyár kénytelen munkásokat elbocsátani, akkor a kapitalizmus fejlődése bizonyos automatizmussal gondoskodik arról, hogy más gyárak megint fölvegyenek munkásokat. Sismondi viszont bebizonyította, és mint becsületes gondolkodó, Ricardo el is ismerte, hogy ez a tétel nem helyes, mert a kapitalizmusban igenis létrejöhet, sőt éppen a fejlődés révén nagy munkanélküliség jön létre magában a termelésben. Ez olyan romantikus szempontból kiinduló kritikája volt a kapitalizmusnak, ami tárgyilag helyes. Most azonban, ha Sismondi azt javasolja megoldásnak, hogy ne fejlődjön ki a kapitalizmus, hanem vissza kell menni a kapitalizmus még félig Handwerk-szerű korára, akkor kifejezetten romantikus álláspontot foglalt el, amely a fejlődéssel szemben reakciós. A marxizmus történetében nagyon szépen lehet látni, hogyan keveredhet ugyanabban az íróban ez a két oldal, mert a fiatal Engels írt Carlyle-ről egy nagyon érdekes tanulmányt, amelyet Marx is nagyon sokra becsült, és ebben megrajzolta az angol romantikának mindkét oldalát.

E: Ez Baudelaire-ben is megvolt, ez a két oldal, mennyiben ő az egész kapitalista fejlődéstől undorodott, főleg az áldemokráciától, amely III. Napoleon idején sem lehetett szivvidítő, de ebből ő végeredményben az egész kapitalista...

L: Az egész kapitalista kulturát úgy, ahogy volt, el akarta vetni. Egyáltalában nem vonnám kétségbe, hogy a kapitalizmus romantikus kritikusai között rendkívül nagy jelenségek vannak, akik rendkívül magasrendű módon kritizálják a kapitalista fejlődést. Véleményem szerint ott kell a különbséget tenni, hogy van-e ennek a kapitalizmus magjára, a kapitalizmus embertelenségére rámutató vonása /Baudelairenél ez kétségkívül megvan/, vagy pedig a kapitalizmusnak ez a kritikája arra való, hogy a kapitalizmus nem haladó fejlődését segítse. Itt térek megint vissza a magyar helyzetre. 67 után megindult egy ilyen kapitalista fejlődés Magyarországon, amelyet a hivatalos irányzatok igyekeztek úgy vezetni, hogy ez a dzsentri és dzsentroid Magyarország alapszerkezetén ne változtasson semmit. Gyakran szoktam idézni, és nagyon tipikusnak tartom, hogy Tisza István egyik híve egy parlamenti vitában így jellemezte Tiszát: "egy ur, aki dolgozik". Dolgozik - azt úgy értette, hogy bankigazgató. Most ha dicsérik az urat, aki bankigazgató, ez a kapitalizmus perosz utjának romantikus dicsőítését jelenti. Ilyen ideológusok természetesen Németországon is és másutt is vannak, és ezeknek az ideológiáknak az alapvető konzervatív, reakciós vonását akkor is látni kell, hogyha az illetőknek egyes kérdésekben még igazuk is van. Ha például az angol fejlődést vesszük, itt van a Ruskin-féle művészettörténet, amely nagyon helyesen állapítja meg, hogy az emberi élet számára alapvetően szükséges áruk terén, a régi mesteremberek, a középkori alapon álló termelés magasabbrendű produktumokat hozott létre, mint a későbbi. Ruskin kimutatja

például, hogy a reneszánsz butorok messze fölötte állnak a XIX. században gyártott butoroknak minden minőségi tekintetben, és ebben Ruskinnek igaza van. De ebből nem következik az, hogy a feudalizmus magasabbrendű termelési mód, mint a kapitalizmus.

E: Még egy pillanatra visszatérve a Baudelaire-témára: azt hiszem, hogy 48 után Nyugaton ezek a nagy romantikus antikapitalisták abban különböztek a korábbiaktól, hogy egy visszafelé mutató perspektívájuk sem volt már, hanem ezt a kétségbeesés, az unalom, a hétköznappal szembeni lázadás helyettesítette.

L: Még világosabban lehet ezt a késői Heine-nél látni, ahol ebből egyenesen szocialista szimpátiák nőnek ki. Most nem azt mondom, hogy a késői Heine következetes szocialista lett volna. De nem kétséges, hogy nála ez a tendencia megvan. Másrészt viszont ez a fajta romantikus antikapitalizmus épp a szocialista fejlődéssel párhuzamosan mindig reakciósabb és reakciósabb lesz, ezt nagyon világosan lehet látni Németországban Nietzsche alakjában, és még világosabban a fasiszta ideológia romantikus antikapitalizmusában, melyre az a jellemző, és itt van a fasiszmus mélyreható hazugsága, hogy ideológiailag adva van egy romantikus antikapitalizmus, de facto pedig adva van egy nagyon fejlett kapitalizmus, amely a munkások elnyomását a romantikához való visszatérés ideológiájával leplezi, szóval a fasiszmusban a kapitalizmus romantikus kritikája teljesen reakciós áramlattá alakul át. A kapitalizmusnak minél későbbi stádiumában merül föl ilyen romantikus vonás, annál kevésbé van még a legkisebb ideológiai lehetőség is valamifajta visszafejlődésre, és annál inkább arra való az egész romantikus antikapitalizmus, hogy leépítse és megsemmisítse a valóságos kapitalizmus elleni törekvéseket.

E: Nietzsche ellenpéldája Kafka. Kafka nem másképp folytatja-e Baudelaire...

L: Nézze, Kafka látja a kapitalizmus új vonásainak szörnyűségét, de őszintén szólva én nem találkoztam Kafkánál soha azzal, hogy ő idealizált volna egy régi állapotot...

E: Soha. De Baudelaire se idealizálta.

L: Jó. Ennélfogva tudniillik sem Baudelairet sem Kafkát nem lehet abban az értelemben romantikusnak fölfogni, ahogy mondjuk például Magyarország ábrázolását a Jókai-féle Magyar nábobban kétségkívül egy romantikus ábrázolásnak lehet felfogni. Egyáltalán nem szükséges, hogy a kapitalizmus embertelensége elleni tiltakozás okvetlenül romantikus jellegű legyen. Romantikus jellegű akkor, hogyha a prekapitalista társadalmak motivumait akarja fölhasználni a későbbi romantikára jellemző módon a kapitalizmus ellenfelei ellen. Mert a fasizmus a maga romantikus vonásait soha nem használta fel a kapitalizmus ellen, hanem mindig csak a kapitalizmussal szembeszálló munkások ellen.

E: Tehát ha valaki a kapitalizmus embertelenségeit leleplezi vagy ábrázolja, és a perspektívája mondjuk a perspektívtlanság vagy a kétségbeesés, mondjuk Kafkánál vagy bizonyos mértékig már Baudelairenél, akkor ezt nem lehet romantikusnak nevezni...

L: Én nem mondanám romantikusnak. Épp oly kevésbé, mint amikor Tolsztoj a paraszti életet játssza ki Oroszország korabeli kapitalista fejlődése ellen. Ennek a parasztiságnak semmi köze ahhoz, mint hogyha Tolsztoj azt hinné, hogy a földesuri Oroszország jobb volt egy kapitalista Oroszországnál.

E: Tolsztoj esetében csak a nép morális felsőbbségéről van szó, és nem egy társadalmi állapot idealizálásáról.

L: De nézze, még egy társadalmi állapotról is - mert hiszen Tolsztojnak az a véleménye, hogy egy paraszti Oroszország mindenféle tekintetben jobb volna az ő korabeli Oroszországnál. De egy paraszti Oroszország az orosz középkorban sem létezett, az a paraszti

Oroszország Tolsztoj elméletileg sok tekintetben zavaros elképzelése egy plebejus forradalmi időről, de ennek nincs ilyen visszatérés-jellege. Ezzel szemben például Jókai az Új földesurban kétségkívül egy bolondos és különö földesurnak a Párizsban élő unokatestvére fölött való társadalmi és emberi fölényét rajzolja meg; és hogyha az akkori Párizst és ezt a parazita réteget Jókai bizonyos joggal kritizálja is, a vele szemben álló eszmény nem haladó, hanem a régi feudális Magyarország ilyen emberi módon való konzerválását jelenti. Nem akarok itt a Jókai-kérdésre részletesen áttérni, mert Jókainál nagyon sok nagyon különböző vonás keveredik, és a világot sem állítanám, hogy minden romantikus opposzió A-tól Z-ig a feudalizmus helyreállításának a vonalán haladna.

E: A romantikának tehát a kapitalizmus bírálataival együtt ugyanennyire kritériuma az is, hogy mindig egy megvolt vagy hazudott múltbeli állapotot idealizál.

L: Ezt nem szabad soha egy egyszerűen múltbeli állapotnak felfogni, mert ha Magyarország 1945 előtti fejlődését veszem, akkor a feudalizmus nem volt múlt. A nagybirtok és a parasztok viszonya telítve volt feudális elemekkel. Ez Magyarország számára jelen, és nem múlt volt, éppen úgy, ahogy nem lehet azt mondani, hogy a keletporoszországi paraszt-helyzet Németország múltja lett volna. Az a múlt maradványa volt, amely olyan nagy szerepet játszott, hogy amikor a német gazdasági válság következtében fölmerült egy esetleges földreform szükségessége a kelet-Poroszországban, erre Hindenburg azzal reagált, hogy Hitlert hívta meg kancellárnak.

E: Mi a romantika szerepe a különböző népies ideológiákban?

L: Nagyon különböző a szerepe, mert minden országban létrejönnek ilyen tisztán konstruált, és a múltat visszaidézni akaró roman-

tikus művek, és ugyanakkor igen gyakran ugyanazon az írók pártfogása alatt ellenkező hatású alkotások is. Például nem lehet azt mondani, hogy Arnim és Brentano nagy népdalgyűjtése a feudalizmus helyreállítását támogatta volna Németországban. Ugy, hogy itt a dolog természeténél fogva a határok mindenütt elmosódnak és mindenütt csak arról lehet beszélni, hogy mi az alapvető tendencia.

E: A magyar népies mozgalomban a XX. században volt-e ilyen romantikus alaptendencia?

L: Nézze, ez megint azon mulik, hogy mennyire takarják el a romantikus elképzelések a valóságos ellentéteket. Én például a 30-as években Illyéssel szemben megírtam, hogy Illyés romantikus antikapitalista ellenszenve a Miklós Andor-féle magyar kapitalizmussal szemben akadálya volt annak, hogy a hitlerizmus hatásait Magyarországra a maguk teljes mértékében fölismerje. Nem tudom, talán emlékszik, azt írtam akkor Illyés ellen, hogy büntessen az isten kényszermunkával a Színházi Élet szerkesztőségében, ha Hitler nem rondább megjelenése a kapitalizmusnak, mint amilyen száz Miklós Andor együttvéve. Itt Illyésnél a romantikus beállítás eltakarja a valóságos ellentétet, de ez megint nem szükségszerű dolog, mert ugyanabban a cikkben éppen Illyéssel szemben hivatkoztam arra, hogy Tolsztoj ebben a tekintetben sokkal tisztábban látott, mint Illyés, holott Tolsztoj nem volt szocialistább Illyésnél.

E: Általában véve azokban a XX. századi elképzelésekben, amelyek egy paraszti-demokratikus jövőbeli társadalmat lehetségesnek tartottak, voltak-e romantikus elemek, vagy inkább a tolsztoji uton jártak?

L: Az a kérdés, mennyire dominált bennük a forradalmi elem a nem forradalmi elemmel szemben. Tudniillik látni kell, s ez az ellentmondás megnyilvánul Tolsztojnál és az orosz áramlatokban általában,

hogy ennek a paraszti elemnek a végleges kiteljesülése természet-
szerűleg nem visszalépés a kapitalizmussal szemben, hanem társas-
dalmi előrehaladás, és végeredményben valamilyen szocializmus-
félébe torkollik bele. Hogyha ez nem történik meg, akkor az alaptend-
encia mégis arra fut ki, hogy konzerváljunk a kapitalizmusban,
például a magyar kapitalizmusban meglévő feudális elemeket abból
a helytelen tételből kiindulva, hogy ez a félf feudális kapitaliz-
mus, ez haladóbb és magyarabb, mint egy igazi kapitalizmus volna.
Ez nem igaz. És itt tévedtek nagyon sok tekintetben a magyar
népiesek.

E: Például ide tartozik, gondolom, Németh Lászlónak a mélymagyar-
higmagyar elmélete...

L: Természetesen. És nem véletlen, hogy Németh Lászlónál Petőfi
is a higmagyarok közé tartozik, mert teljesen radikális felszámolást
hirdet ezzel a multtal, míg a mélymagyarok - éppen Németh
Lászlónál - telítve vannak konzervatizmussal. Egyszer találkoztam
életemben Németh Lászlóval, és akkor volt vele egy vitám,
mert szemrehányást tettem neki azért, hogy ő Franciaország
német megszállásakor bizonyos fokig mélyfranciaságot látott
azokban, akik az ügyvédek Franciaországával szemben bizonyos
szimpátiával viseltettek még Hitler iránt is. Németh László
akkor azt állította, hogy ő ezt soha nem mondta, mire én egy
postakártyán megírtam neki a kötet-címet és oldalszámot, ahol
ez meg van írva, és nem kétséges, hogy a mélyfrancia, az éppen
olyan romantikusan reakciós koncepció, mint a mélymagyar. Ez
tehát kétségkívül reakciós tendencia volt a népieseknél. Ezek-
nek a reakciós-romantikus tendenciáknak a társadalmi megértésé-
ben azonban természetesen az ellenkező oldal is szerepet ját-
szik. Arról is írtam a 30-as években, hogy a magyar urbánusok-
nak az egész földreform-kérdésben az volt a legfőbb gondjuk,
hogy a földtulajdonos kapitalisták ne szenvedjenek semmiféle

kárt, és hogy olyan folytonosságot teremtsenek meg, amely a Weiss Manfrédoknak és Kohneréknek a nagybirtokosságát biztosítja. Ha ezzel szemben egy romantikus antikapitalizmus lépett föl, ez bizonyos fokig érthető volt. Itt az történt, hogy mind a két fél megállt a másik fél korlátoltságánál.

E: Ha már így szöbakerült az "urbánus romantika", mennyire romantikus jellegű a ma oly elterjedt város-ellenesség, civilizáció- és technika ellenesség?

L: Ez kétségkívül romantikus, annyiban, hogy túljajdonképpen senkise veszi komolyan. A mai romantikának van egy mélyreható komolytalansága, Például bizonyos emberek kritizálják, hogy a modern állattenyésztésben olyan technológia jön létre, mint a tyukfarmoknál és így tovább. Az illetők ezt a multtal állítják szembe, nem veszik tudomásul, hogy ez egy társadalom emberiségének egyáltalában nem mértéke, az állat ugyanis a természet része. Az ember az állatot megszelidítette, és nem igaz, hogy ez a megszelidítési folyamat erőszak nélkül folyt volna le. A legparasztibb állattenyésztés mellett az ökörtől a kappanig kizárják a szaporodásból a hímek nagy részét. Kizárják részben azért is, mert egy ökörrel jobban lehet dolgozni, mint egy bikával. Nem tudom belátni, hogy a tyuktojások manipulációja miért lenne embertelenebb, mint a bikák kiherélése? Nem vagyok képes az erőszakban és az embertelenségben a technikai fokozás ellenére lényeges különbséget látni. Az ember, amikor megszelidítette az állatokat és háziállatokká tette őket, erőszakot gyakorolt rajtuk, és megváltoztatta egész természetüket azért, hogy az ember számára a megfelelő szolgálatot teljesíthessék. Mert éppoly nevetséges volna azt állítani, hogy valahogy a természetben benne van az, hogy az ökör szántani tud, mint ha azt mondanánk, hogy a majomban benne van az, hogy olvasni tud és logaritmust csinál. Itt társadalmi fejlődésről van szó,

amelyet a természettel szemben nem lehet szentimentálisan felfogni, a bika kiherélése nem különbözik attól az erőszaktól, mely a rézből bronzot csinált. A réz se akar bronz lenni, de nem kérdezzük, hogy akar-e bronz lenni, és őseink már sokezer évvel ezelőtt bronzot csináltak belőle. Egészen természetes az az alapvető erőszaktétel, amely az egész állattenyésztésben megnyilvánul - most nem is beszélek arról, hogy a növénytenyésztésben miféle erőszakosságokat követtünk el -, mert az emberi élet nem más, mint aktív alkalmazkodás a természethez, az aktív alkalmazkodás pedig a természet megváltoztatását jelenti.

E: Tehát a civilizáció- és technika-ellenesség többnyire romantikus keretek közt jelentkezik?

L: Ez most már teljesen rossz értelemben vett romantika, amennyiben az illetők kényeskednek és magukat túlfinomult embereknek tüntetik föl, akik tiltakoznak a tyukok ilyen előállításá ellen, közben az így készült tyukpeccsenyét nyugodtan megeszik a vendéglőben.

E: Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést.